

החברה הערבית בישראל בצל מלחמת חרבות ברזל:

מגמות, אתגרים ודירקטיבות לשינוי

ד"ר עינבל טל, 2024 | שנה ל-7 באוקטובר

נייר עמדה זה סוקר במסגרתו מגמות מרכזיות הרווחות בקרב החברה הערבית בישראל, בצל מלחמת "חרבות ברזל". הוא דן באתגרים רלוונטיים הנוגעים אליה, ובהשלכותיהם על הביטחון הלאומי במדינה. המסמך מציג תמונת מצב עדכנית בנושא בחלוף שנה למלחמה, וכולל המלצות אופרטיביות למקבלי ההחלטות. טרם אציג את המגמות הרווחות בקרב החברה הערבית בישראל בצל המלחמה ובחלוף שנה מתחילתה, אציג נתונים דמוגרפיים עדכניים על אודותיה.

נתונים דמוגרפיים עדכניים - האוכלוסייה הערבית בישראל

על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שהתפרסמו במאי 2024, מונה אוכלוסיית ישראל 9,900,000 נפש מתוכם כ-2,089,000 (21.1%) הם ערבים,¹ ביניהם: מוסלמים (83.3%), נוצרים (7.7%) ודרוזים (9%). הנתונים לעיל כוללים גם את ערביי מזרח ירושלים, שברובם אינם בעלי אזרחות ישראלית, אלא במעמד של תושבי קבע.² האזרחים הערבים מתגוררים לרוב בחמישה אזורים גאוגרפיים עיקריים: בצפון, במשולש³, בנגב, בערים המעורבות,⁴ בפרוזדור ירושלים, לרבות במערב העיר, וגם במספר ערים גדולות בשאר חלקי הארץ, שהרוב המכריע של התושבים בהן הוא יהודי.⁵

מגמות ואתגרים בצל מלחמת 'חרבות ברזל' - תמונת מצב עדכנית:

היחסים בין הערבים ליהודים בישראל מושפעים לא אחת מהסכסוך הישראלי-פלסטיני, והם עומדים למבחן בעתות משבר, לרוב בעת סבבי לחימה המתנהלים במרחב הפלסטיני. בימים אלה ובצל המלחמה מתחדד החשש לאסקלציה, "נוסח" אירועי מאי 2021⁶ וניכרת מתיחות בין שני המגזרים. עם זאת, לעת עתה פני הדברים, מאז חודש אוקטובר 2023, שונים מאלה שרווחו במאי 2021, וניתן להצביע על איפוק של ערביי ישראל, לצד תמורות בדפוסי זהות והזדהות, כמפורט:

1 | על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מאי 2024

2 | מספר התושבים הערבים במזרח ירושלים נאמד על 350,000 נפש.

3 | אזור המשולש (צפוני ודרומי) כולל את היישובים ואת הכפרים הערבים באזור ואדי עארה, ובחלק המזרחי של אזור השרון, כ-20% מאוכלוסיית האזרחים הערבים במדינה מתגוררת באזור.
<https://www.idi.org.il/media/24621/arab-society-in-israel-yearbook-2023-hebrew.pdf>

4 | נתונים על אזרחי ישראל הערביים המתגוררים בערים המעורבות, ראו שנתון החברה הערבית 2023.
<https://www.idi.org.il/media/24621/arab-society-in-israel-yearbook-2023-hebrew.pdf>

5 | ראו נתונים על אודות התפלגות אוכלוסיית ערביי ישראל לפי אזור גיאוגרפי. הנתונים מוצגים בשנתון החברה הערבית 2023, והתפרסמו על-ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה במהלך 2024. נחדד כי אלפי אזרחים ערבים מתגוררים נכון לשנת 2023 ביישובים בעלי רוב יהודי לרוב במרכזים האורבניים בצפונה של המדינה ובדרומה. הסיבה למעבר לערים אלה הוא היעדר פיתוח מספק של היישובים הערביים, או הצורך להעתיק את מקום המגורים בשל מקום העבודה של אחד ההורים.

6 | במהלך חודש מאי 2021 יצאה מדינת ישראל למבצע "שומר החומות" בתגובה לירי רקטות מעזה לירושלים. במקביל למבצע הצ באי ברצועה נפתחה חזית פנימית נוספת בצפון הארץ, באזור המשולש בנגב ובערים המעורבות (לוד, רמלה, יפו, חיפה ועכו) במסגרתה התחוללו הפרות סדר חסרות תקדים ועימותים אלימים בין ערבים ישראלים ליהודים.
<https://www.inss.org.il/he/publication/arabs-and-jews-in-israel>

דפוסי זהות והזדהות בקרב ערביי ישראל בעתות משבר - מלחמת "חרבות ברזל"

אירועי 7 באוקטובר ומתקפת הטרור של חמאס היכו בהלם את הציבור הערבי במדינה ורבים מהם התנערו ממנה. מאז אוקטובר 2023, ולנוכח הנסיבות הקשות, ניכרת מגמה של הזדהות בקרב רוב ערביי ישראל עם המדינה וכלפי האזרחים היהודים. זאת, בניגוד לדפוסי ההזדהות שרווחו בקרבם בעתות משבר בעבר, בדגש על אירועי מאי 2021, ועל אירועי אוקטובר 2000. ברקע הדברים נדגיש שגם עשרות אזרחים ערבים נרצחו או נפגעו במתקפה. הנתונים מתחדדים בסקר שנערך על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה בדצמבר 2023, שהוקדש לבחינת עמדות החברה הערבית בנוגע למלחמת "חרבות ברזל". מהסקר עולה, בין היתר, כי 56% מערביי ישראל ציינו שהמתקפה אינה משקפת את החברה הערבית ואת ערכי האסלאם.⁷

שאלת הזהות של ערביי ישראל עולה גם היא בצל מלחמת "חרבות ברזל". ממצאים מעניינים משתקפים בהקשר זה. בסקר נוסף שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה, בנובמבר 2023, מסתמנת מגמה חיובית: 70% מהנשאלים הערביים השיבו שהם חשים חלק מהמדינה ומבעיותיה.⁸ ממצא זה מאשש את העלייה החדה הניכרת בסולידריות ובתחושת השייכות למדינה. זאת, בניגוד למגמה שרווחה בשנים קודמות, שבהן פחות ממחצית מהנשאלים צידדו בעמדה זו.⁹

בסקר של תכנית אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי ערבי, מיוני 2024, משתקפת מגמה דומה. במסגרתו נשאלו המרואיינים, בין היתר, מה המרכיב החשוב להם ביותר בהגדרת הזהות האישית שלהם. נמצא ש-29.3% מהנשאלים הדגישו את האזרחות הישראלית, 28.5% הדגישו את המרכיב הדתי, ו-28.9% מהנשאלים ציינו את חשיבות הזהות הערבית.¹⁰ ניכר, כי עבור רבים מקרב הציבור הערבי סוגיית האזרחות הישראלית תופסת מקום מרכזי לא פחות מהזהות הערבית ומהשתייכות לדת. ניתן להצביע אפוא, על מגמת התחזקות של מרכיב האזרחות הישראלית בקרב רבים מערביי ישראל מאז תחילת המלחמה.

עם זאת, לצד המגמות שהוצגו לעיל, ככל שחולף הזמן מאז 7 באוקטובר, יש בקרב אלה מערביי ישראל שהתנערו בהגדרתם מהזהות הפלסטינית (בתחילת המלחמה) כאלה שחזרו להדגיש מרכיב זה בזהותם. ככל הנראה, זאת על רקע הימשכות המלחמה, העדר אופק לסיומה, ולאור העובדה שבמלחמה נפגעים אזרחים רבים ברצועת עזה, ולחלקם בני משפחה ברצועה.

התגברות תחושת התסכול בקרב הציבור הערבי-מוסלמי על רקע נושא הר הבית וסוגיית הסטטוס קוו במקום

מאז פרוץ מלחמת "חרבות ברזל" נושא הר הבית לא יורד מסדר היום, ומושקעים מאמצים רבים על-ידי גורמים אסלאמיים רדיקליים במרחב הפלסטיני-המוסלמי (גם של הציר השיעי) והישראלי (פלג צפוני של התנועה האסלאמית, על אף שהוצא אל מחוץ לחוק בשנת 2015), להלהיט את הרוחות במקום, לרתום את ערביי ישראל (מהלך שלא צלח עד כה), ולאחד בין הזירות. נעשים בקרבם גם ניסיונות לייצר נרטיב שקרי שגורס שהמסגד, שהינו תחת ריבונות ישראלית, נמצא בסכנה.

7 | <https://www.idi.org.il/articles/51968> המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר, 2023.

8 | <https://www.idi.org.il/articles/51968> סקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, נובמבר, 2023

9 | שם.

10 | [kap-survey-of-arab-citizens_2024_june_heb.pdf](https://www.kap-survey-of-arab-citizens_2024_june_heb.pdf) (dayan.org)

לצד האמור לעיל, נדגיש שמאז חודש רמדאן האחרון (2024), שחל השנה בעיתוי מורכב ובצל המלחמה, מתחזקת תחושת התסכול בקרב הציבור הערבי-מוסלמי במדינה, וזאת בשל מהלכים מתריסים של גורמים המזוהים עם הימין הישראלי, אשר חתרו, בחודש הרמדאן, להגביל את עליית ערבי ישראל למסגד אל-אקצא.¹¹ המהלך נבלם בהמלצת ראשי מערכת הביטחון, מתוך הבנה שמהלך כזה עלול להוביל להסלמה. בפועל, הותרה כניסתם של ערביי ישראל למקום בהתאם לשיקולי ביטחון ובריאות. בחודשים האחרונים מתווספים מהלכים מתריסים נוספים במקום על ידי גורמים המזוהים עם הימין. חלק מהמהלכים מפרים את הסטטוס קוו הנוכחי בהר הבית, והם בניגוד למדיניות הרשמית של מדינת ישראל ובניגוד להמלצות ראשי מערכת הביטחון בנושא.

למהלכים מתריסים אלה, המעמיקים את תחושת התסכול בקרב הציבור הערבי השלכות מרחיקות לכת. הם עלולים לגרום לטלטלה בקרב הציבור הערבי-מוסלמי בארץ, לחזק גורמים אסלאמיים רדיקליים, כגון התנועה האסלאמית, לערער את היחסים בין ערבים ליהודים במדינה, ולהוביל לאירועים אלימים נוסח אירועי מאי 2021. מהלכים אלה גם עלולים לאתגר את הסכמי השלום והנורמליזציה הנוכחיים של מדינת ישראל ואת הבריתות האסטרטגיות עם המדינות המוסלמיות המתונות. מהלכים כאלה עלולים להוביל לעימות בין-דתי ובין-אזורי, וראוי לפעול בנחרצות כדי למנוע אותם לאלתר.

הפשיעה והאלימות בחברה הערבית בצל המלחמה וערעור תחושת הביטחון האישי

מאז פרוץ מלחמת "חרבות ברזל" ניתן להצביע על עלייה חדה בממדי הפשיעה והאלימות הגואה בחברה הערבית בישראל. אלה הגיעו להיקפים גבוהים עוד טרם המלחמה. מנתונים שהוצגו בסקרים שנערכו בנושא לאחר פרוץ המלחמה, למשל בסקר האמור של תכנית אדנאואר, מחודש יוני 2024, עלה כי הנושא המרכזי המדאיג את הציבור הערבי הוא הפשיעה הגואה במגזר הערבי ברחבי המדינה (60%),¹² העדר טיפול ממסדי הולם למיגורה, והעדר תחושת ביטחון אישי. מגמה זו המוצגת לעיל איננה מפתיעה, לאור העלייה החדה במספר הנרצחים בחברה הערבית בשנים 2023 ו-2024 (לעומת שנת 2022).¹³ נחדד בהקשר זה, שהתחזקות מגמת הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, והנגישות לנשק רב ומגוון בידי ארגוני הפשיעה במגזר הערבי, מהווים איום על הביטחון הלאומי במדינה. על כן, יש לפעול בהקדם למגר תופעה זו באמצעות יישום מהלכים משמעותיים, והקצאת תקציביים ייעודיים לטובת יישום החלטות ממשלה. (תכנית מס' 549, שעניינה תוכנית לטיפול בתופעת הפשיעה והאלימות בחברה הערבית מיום 24.10.2021).

חופש ביטוי בצל המלחמה

חופש הביטוי הוא עיקרון מרכזי במשטר דמוקרטי, ויש לאפשר את מימושו גם בעתות משבר. על גורמי האכיפה לנהוג בנחרצות כלפי גורמים מקרב כל המגזרים, היהודי או הערבי, המעורבים בהסתה בפלטפורמות השונות, העלולה לפגוע בביטחון המדינה. לצד זאת, יש להפעיל שיקול דעת ומידתיות במיוחד בעת חירום, ולהימנע מהגבלות, ככל שניתן ובהתאם לנסיבות. הציבור הערבי חש פגיעה בחופש

11 | עינבל טל, "פוליטיקה של התגרות": עימות בהר הבית ברמדאן עלול להוביל להסלמה אזורית ואף דתית, אתר מעריב, דעות 27.3.2024 <https://www.maariv.co.il/journalists/opinions/Article-1086899>

12 | [kap-survey-of-arab-citizens_2024_june_heb.pdf](https://www.kap-survey-of-arab-citizens_2024_june_heb.pdf) (dayan.org) סקר תכנית אדנאואר, יוני, 2024.

13 | שם. ראו נתונים עדכניים

הביטוי. בסקר שערך המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) בחודש דצמבר 2023, עולה כי 67% מהנשאלים הערבים ציינו כי לתחושתם בחסות המלחמה נפגע חופש הביטוי שלהם.¹⁴ מהלכים שכאלה עלולים לעורר תחושות תסכול בקרב הציבור הערבי, ולהפחית את תחושת הסולידריות הרווחת בקרבם המוצגת לעיל.

התחזקות גורמים אסלאמיים רדיקליים בחברה הערבית

החברה הערבית בישראל, ברובה, שואפת להשתלב במדינה ובמסגרותיה. עם זאת, קיימים בקרבה גם גורמים רדיקליים שחותרים לערער את אושיות סמכותה, ושנוכחותם ניכרת עדיין בפלטפורמות שונות, וביניהם גם הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בישראל, שהוצא אל מחוץ לחוק בישראל בשנת 2015. על אף זאת, פעילותו לא חדלה לחלוטין, והיא ניכרת בין היתר גם ברשתות החברתיות.¹⁵ ראש הפלג, שיחי' ראאד צלאח, ממשיך להפיץ את המשנה הרדיקלית של התנועה,¹⁶ גם במסגרות חלופיות, בין היתר בחסות ועדת המעקב העליונה של ערביי ישראל ובוועדות הפצת השלום.¹⁷ גם סגנו, שיחי' כמאל חיטיב, נשמע גם במהלך חודש הרמדאן האחרון, כמי שמסית ברשתות החברתיות, בין היתר בהקשר של מסגד אל-אקצא. לצד המהלכים החשובים הננקטים על ידי מערכת הביטחון בתחום, בנקודת זמן זו, יש לפעול להצר את צעדיהם אלה של ראשי הפלג, ולנקוט נגדם צעדים משפטיים אפקטיביים, ולקדם שינויי חקיקה רלוונטיים בהתאם.

המלצות

- יש למנף את הנסיבות שנוצרו בעקבות המלחמה לחיזוק האמון בין המדינה לחברה הערבית על גווניה ולתת מענה הולם לבעיות הבווערות ולצרכיה. יש כמו כן, לחזק את רוח הסולידריות שרווחת בעת זו בין המגזרים.
- יש להקצות משאבים ותקציבים ליישומה של תוכנית החומש הכלכלית לפיתוח החברה הערבית ולצמצום הפערים בה, בהתאם להחלטת ממשלה מס' 550 משנת 2021. בנוסף יש להקים מסגרות ייעודיות במשרדים רלוונטיים, ולנהל שיח מתמיד עם מנהיגי הציבור הערבי.¹⁸ במקביל, יש לייצר מנופי צמיחה כלכליים וחברתיים המותאמים לחסמים בחברה הערבית, ולהקנות כלים אפקטיביים לאכיפתם בפועל. צמצום הפערים בחברה הערבית הוא אינטרס לאומי.
- יישום מהלכים מכוננים למיגור הפשיעה והאלימות בחברה הערבית בישראל. אלה כוללים, בין היתר, הקצאת תקציבים יעודים לנושא כפי שמצוין בהחלטת ממשלה מס' 549, הקמת צוותים בין משרדיים יעודים, ורתימת מנהיגי הציבור הערבי במדינה למשימה.

¹⁴ [/https://www.inss.org.il/he/publication/jews-arabs-swords-of-iron](https://www.inss.org.il/he/publication/jews-arabs-swords-of-iron)

¹⁵ אתר המועצה האסלאמית לפסקי הלכה, המזוהה עם הפלג הצפוני, היה פעיל באוגוסט 2024 [/https://www.fatawah.net](https://www.fatawah.net)

¹⁶ למשל, באתר <https://www.mawteni48.com> המזוהה עם הפלג הצפוני ככל הנראה. אתר זה היה פעיל בחודש פברואר 2024, בחודש ספטמבר 2024 האתר כבר לא פעיל.

¹⁷ ראו על ועדות הפצת השלום: <https://news.walla.co.il/item/3647667>

¹⁸ על משמעות יישום תכנית החומש ראו: טל עינבל, מנצור עבאס: "ריאליזם מפוכח במציאות פוליטית משתנה", צומת המזרח התיכון, 13 במרץ 2023.

- היערכות מערכתית הולמת לקראת עתות משבר, בדגש על הערים המעורבות ויישום לקחי אירועי מאי, 2021 בנושא. יש לבלום כל ניסיון של גורמים רדיקליים, מכל המגזרים, לחבל ביחסים בין יהודים וערביים. במקביל, יש להיערך להידרדרות העלולה לפרוץ בעיקר בעתות משבר, במיוחד בערים המעורבות.
- קידום מהלכים לשינוי חקיקה כלפי גורמים אסלאמיים הפועלים במרחב, מתוך הבנה שהחוק הקיים אינו נותן מענה מספק להתמודדות במישורים שונים.
- בניית מיזמים לחינוך לסובלנות ולחיים משותפים בשיתוף ארגוני החברה האזרחית מהמגזרים השונים, וקידום מעגלי שיח שתכליתם קידום ערכים לסובלנות ולחיים משותפים תוך התאמת המיזמים לקהלי היעד הרלוונטיים.
- סוגיית הגיוס והנשיאה בנטל עולה בעת זו על רקע המלחמה שהציפה את צרכי כוח האדם בצה"ל. יש לפעול לקידום מהלכים של שירות צבאי/אזרחי/קהילתי של כל אזרחי מדינת ישראל מכל המגזרים, כולל של האזרחים הערבים, באמצעות הידברות עם מנהיגי הציבור הערבי ורתימתם לקידום המהלך.

ד"ר עינבל טל, ראשת התוכנית ליהדות ארצות ערב, במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה אוניברסיטת תל-אביב.

בעלת תואר ד"ר (Ph.D) בהיסטוריה של המזרח התיכון (2011), אוניברסיטת חיפה). ד"ר טל היא מומחית לתנועות אסלאמיות במרחב הישראלי והפלסטיני, וחוקרת החברה הערבית בישראל. ספרה המבוסס על עבודת הדוקטור שלה, "בשליחות התנועה: אקטיביזם נשי בתנועה האסלאמית בישראל" יצא לאור בהוצאת מרכז דיין באוניברסיטת תל אביב בשנת 2015.

